

**ОБРАЗ РАЮ У «КАЗАНИ НА БЛАГОВІЩЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ»
ЙОАНИКІЯ ҐАЛЯТОВСЬКОГО**

Лілія Бомко

***The image of Paradise in «The Sermon on the Annunciation to the Holy Virgin»
by Ioanikii Galiatovskii***

Liliia Bomko

The article attempts to analyse the image of paradise in "The Sermon on the Annunciation of the Holy Virgin" from the collection "The Key of Understanding" (1659) by Ioanikii Galiatovskii. Paradise in his sermon is depicted as a hierarchical structure of the nine Angelic Choirs: the Angels, the Archangels, the Principality, the Authority, the Mastery, the Parish, the Throne, the Cherubim, and the Seraphim. Comparing the angelic choirs of Galiatovskii and the depiction of celestial choirs in «The Mirror of Theology» (1618) by Cyrill Trankvylion Stavrovetskyi, one can see some differences, including a change in the sequence of arrangement of angelic choirs and in the semantics of names, which Galiatovskii supplements with explanations of the saints' presence on all choirs. The theme of the Annunciation that becomes the beginning of the salvation of the human soul is brought closer to the understanding of paradise. If one compares the preaching on Gospel with a painting one can easily grasp substantial differences in the interpretation. Galiatovskii does not follow the biblical story of the Annunciation, which tells how did the Archangel Gabriel appear to the Holy Virgin and inform her of the birth of Christ. Instead, he interprets this event in anagogical (spiritual sense), describing paradise and the Blessed Virgin in a similar way. Visual art closely follows the biblical text when depicting the Annunciation – the Holy Virgin and the Archangel, who holds a white lily that means god news, are surrounded by several tiny angels that are holding a white lily flower (like in the painting by the French artist Philip de Champaign "Annunciation", 1644). Interestingly, the interpretation of the Annunciation in Ioanikii Galiatovskii's writing is close to the theme of the Assumption. One might mention the painting "Assumption of the Virgin" (1475 - 1476) by the Italian artist Francesco Botticini, who depicted the Holy Virgin standing next to the hierarchical structure of the nine Angelic Choirs.

Keywords: *image of Paradise, Ioanikii Galiatovskii, Annunciation, Virgin Mary, Angelic Choirs.*

Поняття раю передає уявлення про місце повного блаженства в Бога Творця. Старозавітний рай – це «Едем», райський сад, який Бог створив для життя перших людей – Адама і Єви. За свій непослух, як відомо, вони втратили рай, отже, можливість бачити Бога як найвищу досконалість та насолоду (Тома 2011, с. 237).

Лише Божий Син своїм Різдом і Воскресінням урятував душі людей для вічного життя. Новозавітний рай асоціюється з Небом, а відтак з майбутнім Царством Божим, з Небесними Сіоном, Єрусалимом, Містом, Церквою. Розуміння раю засноване на основі другого Пришестя Христа і картин Страшного Суду, після якого праведні люди зможуть піднятися до очікуваного Царства Небесного: «є герменевтика Бога, який прийде, герменевтика Царства, яке гряде» (Рікер 2002, с. 54).

Іл. 1 Філіп де Шампень «Благовіщення»
© Metropolitan Museum of Art

Тлумачення раю у проповідях Йоаникія Ґалятовського здійснюється у метафізичному осмисленні смерті й перспективи вічного життя. «Майбутнє Бога – це спасіння для того, хто розуміє *тепер* як присутність Бога і як годину спасіння» (Каспер 2008, с. 76). Ґалятовський традиційно тлумачить теперішнє, як підготовку до вічного буття, де «бути» означає цілковите підкорення здійсненню Божої Волі, наголошуючи на дочасності, марності земного життя або ж інтерпретує його як випробування, тортури тощо. Контраст між двома світами зливається у третьому – метафізичному, в якому стверджується авторська самокомунікація: «такъ и а сподѣваюся, же и мои Б[о]гъ оуста ѡтворит и научит мене, що маю мовити» (Ґалятовський 1659, с. 429).

Найбільш розлогу інтерпретацію теми Небесного життя Ґалятовський подає в «Казані на Благовіщення Пресвятої Богородиці», де сказано: «Маєт пр[е]ч[и]стал Д[і]ва м[ѣ]сце и в н[е]бѣ межи всѣми А[н]гг[е]лами, которых ест девят Хоров» (Ґалятовський 1659, с. 434). Образ раю співвідноситься з дев'ятьма Ангельськими Хорами. Пречиста Діва «має місце» на кожному з цих хорів. Структура раю – ієрархічна: від нижчого – до вищого. Біблійний образ «Хору» – сотеріологічний рай – оселя: «Багато осель у домі Мого Отця; а коли б то не так, то сказав би Я вам, що йду приготувати місце для вас?» (Ів. 14: 2), – візуалізується у проповіді Йоаникія Ґалятовського як міра наповнення кожного рівня, що залежить від кількості добрих справ людини: у кого їх менше – буде жити в нижчому хорі, у кого більше – у вищому.

У проповіді «На Благовіщення Пресвятої Богородиці», долаючи «поріг смерті», Ґалятовський говорить про життя. Історія свята розповідає про появу Архангела Гавриїла Діві Марії, який сповістив їй про народження Христа: «Радій, благодатна, Господь із тобою! Ти благословенна між жонами!» (Лк. 1: 28). Мить Благовіщення дивовижно зворушлива, тому часто постає на полотнах малярів, а особливо – у роботах барокових майстрів. Їхні інтерпретації передають буквальний сенс свята. Сюжетну канву творять образи Диви Марії і Архангела Гавриїла, який тримає білу лілею – символ благої звістки. Один з таких прикладів у живописі – картина французького художника Філіпа де Шампеня «Благовіщення» (1644 р.) [іл. 1].

Зображення спрямовує наше бачення на співіснування двох світів – земного – кімнати з розгорненою книгою, відчиненими тумбою з книгами всередині і дверима з виглядом на місто. Небесного – малих ангелів і голуба у Божому сьйві. Деталізація доповнює центральні образи – Пресвятої Диви й Архангела, відкриваючи передісторію та продукуючи розпорошення семантичного ядра в інтерпретаціях. І те, що можна доосмислити – закодоване у додаткових образах: голубі, книгах, відчинених дверях тощо.

Тлумачення Благовіщення у казані Йоаникія Ґалятівського відкриває аналогічний (духовний) сенс свята. Розширюючи семантику події, проповідник, апелює, здавалося б, до далекого майбутнього, до невідомої вічності. Проте свято Благовіщення отеперішнюється у світлі Пресвятої Діви і проникає крізь межу часу. Відтак Ґалятівський створює в тексті образ раю, пояснюючи незбагненну велич Богородиці.

Піднесення святих до Ангельських Хорів зумовлене тим, що «зо всѣх Хорѡв выпали А[н]гг[е]ли пышній» (Ґалятівський 1659, с. 434). Щоб заповнити цю прогалину і оселитись у місці Ангелів, благочестива душа людини здійснює «катарсичний рух духовного піднесення», який «виникає на основі, закладеній не нею самою, а «мудрим будівничим» (1Кор. 3: 10)» (Яус 2011, с. 124).

Мотив піднесення до Бога відкривається у структурі раю, де кожний наступний хор розташований вище і, відповідно, ближче до Бога. Так, в дев'ятому Хорі Серафимів будуть мешкати мученики – ті, які найбільше люблять Бога і готові пролити свою кров за Христа. Отож, очищення душі відбувається через «катарсичний досвід», який впродовж життєвого шляху людини виростає від «перетворення збурених емоцій на готовність душі слідувати за Христом» (Яус 2011, с. 127) і до приготовленого Ним місця. Відтак, у кожному з дев'яти хорів відчитується код зближення з Богом, які розглянемо детальніше.

1. Перший, *Ангельський хор* – найнижчий у небесній ієрархії. За означенням Йоаникія Ґалятівського, після смерті там будуть мешкати малі діти, вдови і ті, хто живуть у шлюбі. Прикметно, що цей рівень заселяють найближчі до людей, «малі Ангели», ті, які оберігають людей: «бо А[н]гг[е]ли малыи послуги Б[о]зскіи ѡтправлюють, стерегугуть людей завше на каждом мѣстцѣ, ѡт всегѡ злого, и ѡйзамують ѡт Б[о]га людем малыи речи» (Ґалятівський 1659, с. 435).

2. У другому, *Архангельському Хорі* житимуть Учителі Церкви, «которые великимъ Монархом и Потентатомъ свѣта тогѡ, великіи речи ѡзнаймуют, ѡзнаймуют волю Б[о]жію и приказанъ Б[о]жіи, которые повинни ѡны заховати» (Ґалятівський 1659, с. 436). Архангели, як вісники, передають повідомлення «великим людям» «великих речей» від Бога. Ілюстрацією розповіді про «старших ангелів» слугує новозавітна історія про з'явлення Архангела Гавриїла Захарію з доброю звісткою про те, що його дружина Єлизавета народить Івана Хрестителя.

3. Третій Хор – *Князівства*, де мешкатимуть «преложоныи»: князі, королі, царі і всі «старші»: «которые меньшими людьми добре радят, ведлугъ приказанъ Б[о]жогѡ» (Ґалятівський 1659, с. 437).

4. У четвертому Хорі – *Власті* житимуть люди, які приборкують злих духів, маючи над ними владу. З того хору був Рафаїл, про якого розповідає біблійна Книга Товита як про вірного провідника сина Товита Товії. У контексті тлумачення четвертого хору, проповідник посилається на один зі сюжетів – прогнання Рафаїлом злого духа Азазеля, мимоволі вводячи в текст невелику цитату-алюзію: «з того Хорѣ был Рафаиль, который порвал Асмодеа духа злого и привазал егѡ на пущи Егѡпетской, жебы Товіи не зашкодиль» (Тов. 8, 3) (Ґалятівський 1659, с. 439).

5. До п'ятого Хору – «Мощарства», потраплять люди, які в земному житті допомагають стверджуватись Божій Волі, тобто здійснюють чуда: «на прикладъ котрыи в болотѣ будучи не калаются» (Ґалятівський 1659, с. 439). Порівняння тіла з болотом, спричинене вразливою людською натурою забруднювати своє тіло різними гріхами. Драматичності сприйняття додає цитата Апостола Павла: «Нешасна я людина!.. Кто мене визволить від тіла цієї смерті? (Рим. 7, 24). Водночас наголос падає на тілесності незабрудненої гріхами. Про цих людей Ґалятівський говорить як про святих, які будуть жити між Митарствами. Прикладами слугують чуда Ангелів про урятування трьох юнаків – Шадраха, Мешаха та Авед-Неґо з

вогненної печі (Дан. 3: 23-28). А друге, найпевніше з Баронія, вчинене Пречистою Дівою – чудо урятування єврейського сина, який прийшов до церкви з християнськими дітьми, споживаючи з ними Євхаристію, за що його батько покарав, кинувши у вогненну піч (Ґалятовський 1659, с. 440).

6. Шостий Хор – Панства, будуть населяти «Дівственники», «Законники», «Пустельники», тобто ті, хто, володіючи своїм тілом, не чинять гріхів. Їхня особливість в тому, що вони панують над іншими Ангелами: «и мѣсто слугъ А[н]гг[е]ловъ другихъ мають» (Ґалятовський 1659, с. 441). Із того хору був Ангел, який з'явився святому Івану Богослову: «А по цьому я бачив чотирьох Ангелів, що стояли на чотирьох кутах землі та тримали чотири земні вітри, щоб вітер не віяв на землю, ані на море, ані на жодне дерево» (Об. 7, 1).

7. Хор Тронів населятимуть справедливі судді: «котрыи справедливое судятъ богатого и ѹбогого, знаемого и не знае мого, бо Ороны справедливостъ Б[о]зскую в себѣ мають, и людей справедливости наѹчаютъ» (Ґалятовський 1659, с. 442). За ілюстрацію проповідник подає Даниїлове *Пророцьке видіння чотирьох звірів*, акцентуючи на тому престолі, на якому сидів Бог Отець: «а престолъ Його – огняне полум'я, колеса Його – палахкотючий огонь» (Дан. 7, 9).

8. У Хорі Херувимів житимуть Апостоли і Пророки, «котрыи мають в себѣ м[у]дрост, вѣдаютъ таємницъ Божскихъ наѹчаютъ» (Ґалятовський 1659, с. 443). Зіставлення базується на основі двох виявів Великої Мудрості – в людях та ангелах. Якщо Херувими в небесному світі провадять людей до Божих таємниць, то Апостоли й Пророки знаходять це світло мудрості на землі і несуть його з собою до раю.

9. Найближчий до Бога – Хор Серафимів, до якого зможуть піднятися мученики. Завдяки своїй істинній любові вони доводять тезу, що «людську душу для того створено, щоб вона нескінченно любила найвищу сутність» і якщо вона слідує своєму призначенню, то її сотворено для вічного життя (Кентерберійський 2012, с. 145). Образ Серафимів, які «найбарзѣй любовію до Б[о]га запалѹются и людей побуждаютъ, жебы Б[о]га любили» (Ґалятовський 1659, с. 444), висвітлений у старозавітній цитаті: «І прилетів до мене один з Серафимів, а в руці його вугіль розпалений, якого він узяв щипцями з-над жертівника. І він доторкнувся до уст моїх» (Іс. 6: 6-7). Метафора вугілля є тією любов'ю Серафимів, яку вони запалюють до Бога і пробуджують до неї людей. Досконала любов Серафимів, а також прирівняних до них мучеників у наслідуванні їм, «повинна дозволити реальності Бога розширити рамки наших думок, щоб вони стали гідними Бога, якого ми прагнемо» (Вилкен 2015, с. 100).

Отож, дев'ятирівневий образ раю у «Казані на Благовіщення Пресвятої Богородиці» Йоанікія Ґалятовського умовно можна поділити на три цикли, кожний з яких охоплює три Хори. Перша тріада: Ангели, Архангели, Князівства є посланцями. Будучи найближче до людей, вони оберігають та допомагають їм. Друга (середня): Владний Хор, Митарства, Панства мають владу над злими духами та над тілом. А третя (найвища): Трони, Херувими й Серафими.

Традиція інтерпретації небесної ієрархії закладена ще у творах ранніх Учителів Церкви – Кирила Єрусалимського, Івана Золотоустого (IV), Діонісія Ареопігита і продовжена в ранньобароковій практиці, зокрема, в Кирила Транквіліона Ставровецького. У його книзі «Зерцало богословии» (Почаїв, 1618 р.) образ раю зображений як «мѣсто н[е]б[е]снои краины» (Ставровецький 1618, арк. 15зв.); «деватеры н[е]б[е]са оумной висоти» (Ставровецький 1618, арк. 8зв.); «дывнии двори ѡтца моего; деватеры ѡкружнь пресвѣтльй небеса. В них же поставлени, и раздѣлены родовые, деват чиновъ а[н]гг[е]льскихъ» (Ставровецький 1618, арк. 12). Опис небес супроводжується вченням про причину падіння Люцифера з десятого хору, який порушив небесну гармонію: «сътворивъ ихъ исперва б[о]гъ;

и разделявъ на десѣтъ полковъ. Инѣ же десѣтъи оуклонився къ слоумъ; и шѣпавъ свѣтлости н[е]б[е]снои зо всѣмъ полкомъ своимъ» (Ставровецкий 1618, арк. 32).

Для порівняння, у Кирила Ставровського небесні рівні розташовані наступним чином: перший – Престоли або Трони; другий – Херувими: «оумноженный разумъ»; третій – Серафими: «пожигательъ»; четвертий – «Г[оспо]дства» (Панства); п'ятий – Сили (Митарства); шостий – «Власти» («Владзы»); сьомий – Початки; восьмий – Архангели: «звѣрхныи над посланци»; дев'ятий – Ангели (посланці) (Ставровецкий 1618, арк. 33).

В образі раю Йоаникія Ґалятовського не знайдемо згадок про десятий хор. Зауважуючи, що ангели впали з кожного хору, автор зображує небесну прогалину як недостатність добра. Сюжет інтерпретації апелює у вічне майбутнє, де на дев'яти Ангельських Хорах житимуть святі. Навіть зло постає як гріхи, які потрібно подолати. Загалом, «Казаня на Благовіщення Пречистої Богородиці» вже тематично спонукає до піднесення у наслідуванні Пресвятої Діви. Відтак, тлумачення небесної ієрархії починається від найнижчих хорів і закінчується найвищими. Окрім того, картина небесних хорів у творі Ґалятовського постає зі змінами послідовності розміщення ангельських хорів та семантики назв. Диференціація починається вже у найвищому: у Кирила ним є «Престоли» (Трони), а в Йоаникія – Серафими. А Хор Тронів – розташований нижче, після Серафимів і Херувимів.

Отже, рай у проповіді на Благовіщення має вигляд ієрархічної структури дев'яти Ангельських Хорів, вище над якими перебуває Бог. Рецепція читання, залежна від «ясності

Іл. 2 Франческо Боттічінні
«Успіння Пресвятої
Богородиці» (джерело:
[https://en.wikipedia.org/wiki/Assumption_of_the_Virgin_\(Botticini\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Assumption_of_the_Virgin_(Botticini)))

духовного зору» (Джиджора 2018, с. 133) і спрямовує свідомість читача до містичного піднесення, завдяки чому земне життя сприймається як певний етап із цілісності буття, від якого залежить міра наближення до Вічного. Цьому надчуттєвому досягненню раю передують раціональні пояснення, більша частина яких почерпнута зі Святого Письма.

На основі зіставлення з «Зерцалом богослов'ї» Кирила Транквіліона в небесній ієрархії Йоаникія Ґалятовського виокремлюються деякі відмінності від традиційного зображення. Рай у його проповіді – це також Пречиста Богородиця, бо вона хоч «має місце» на кожному Ангельському Хорі, але перебуває вище над усіма ангелами, поруч з Пресвятою Трійцею.

Образ раю на картині Франческо Боттічінні «Успіння Пресвятої Богородиці» (1475 – 1476 рр.) [іл. 2] дуже близький до того, який подає Ґалятовський у «Казані на Благовіщення Пресвятої Богородиці». Промовисте зображення раю в Боттічінні у верхньому ярусі містить

дев'ять ангельських хорів і Пресвяту Трійцю, поряд з якою Пречиста Діва. А в нижньому – її гріб, у якому ростуть лілеї і людей навколо. У картині відчитується післявідчуття руху сходження Пречистої Богородиці до Бога через ангельські хори і її слава.

Не випадково образ раю в казані Йоаникія Ґалятовського подібний з візуальним його відображенням на картинах західноєвропейських митців. Адже творчість Йоаникія відображає поривання з традиційним проповідуванням і наближує до манери тогочасних католицьких теологів і проповідників, про що більше скаже огляд його «бібліотечного ресурсу» (Див. Яковенко 2017, с. 97-167). Відхід Ґалятовського від східного вчення про Ангельські Хори спостерігаємо у порівнянні з класичним прикладом тлумачення Кирила Ставровецького.

Отже, образ нового Раю завершується у Богородиці, про що йдеться у «Казані на Благовіщення Пресвятої Богородиці» Йоаникія Ґалятовського. Ця тема ширше представлена у другому казані на Благовіщення, де проповідник говорить про одинадцять небес і порівнює їх із Пречистою Дівою.

Взаємодія розглянутих текстового й візуального матеріалів має непослідовний характер подібності, що варіюється в образній системі Діви Марії та Ангелів.

Список використаної літератури

- АКВІНСЬКИЙ, ТОМА, СВ., 2011, *Компендіум теології*. Київ.: Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського.
- ВИЛКЕН, Р. Л., 2015, *У пошуках обличчя Божого: Ведення у богослов'я ранньої Церкви*. Львів: УКУ.
- ҐАЛЯТОВСЬКИЙ, Й., 1659, *Ключ розуміння*. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври.
- ДЖИДЖОРА, Є., 2018, *Гімнографія Київської Русі XI – XIII сторіч: структурне ціле канону мінейного циклу*. Одеса: Астропринт.
- КАСПЕР, В., 2008, *Ісус Христос*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИЙ, А., 2012, *Монологіон. Прослогіон*. Львів: УКУ.
- РИКЕР, П., 2002, *Конфлікт інтерпретацій*. Москва: КАНОН.
- СТАВРОВЕЦЬКИЙ, К. Т., 1618, *Зерцало богослов'я*. Почаїв: Друкарня монастиря.
- ЯКОВЕНКО Н., 2017, *У пошуках Нового неба: Життя і творчість Йоаникія Ґалятовського*. Київ: Лауріус; Критика.
- ЯУС, Г. Р., 2011, *Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика*. Київ: Основи.

References

- AKVINSKIY, TOMA, SV., 2011, *Kompendium teologii*. Kyiv.: Instytut religijnyh nauk sv. Tomy Akvinskogo.
- VYLKEN, R. L., 2015, *U poshukah oblychya Bozhogo: Vedennya u bogoslovya rannoi Cerkvy*. Lviv: Ukrainsky Katolyckyy Universytet.
- GALYATOVSKYY, Y., 1659, *Kliych rozuminnya*. Kyiv: Drukarnya Kyievo-Pecherskoi lavry.
- DZHYDZHORA, E., 2018, *Gimnografiya Kyiivskoi Rusi XI – XIII storich: strukturne cile kanonu*. Odesa: Astroprint.
- KASPER, V., 2008, *Isus Khrustos*. Kyiv: DUKH I LITERA.
- KENTERBERIYSKY, A., 2012, *Monologion. Proslogion*. Lviv: Ukrainsky Katolyckyy Universytet.

- RYKER, P., 2002, Konflikt interpretacyi. Moskva: KANON.
- STAVROVECKYY, K. T., 1618, Zercalo bogoslovii. Pochaiv: Drukarnya monastyrya.
- Yakovenko N., 2017, U poshukakh Novogo neba: Zhyttya I tvorchist Yoanykiya Galyatovskogo. Kyiv: Laurus; Krytyka.
- YAUS, G. R., 2011, Dosvid estetychnogo spryynyattya I literaturna germenivtyka. Kyiv: Osnovy.

**Образ раю у «Казані на Благовіщення Пресвятої Богородиці»
Йоаникія Галіатовського**

У статті зроблено спробу проаналізувати образ раю на основі «Казаня на Благовіщення Пресвятої Богородиці» зі збірки «Ключ розуміння» (1659 р.) Йоаникія Галіатовського. Рай у його проповіді зображено у вигляді ієрархічної структури дев'яти Ангельських Хорів: власне Ангели, Архангели, Князівства, Власті, Митарства, Панства, Трони, Херувими, Серафими. Порівнюючи ангельські хори у Галіатовського і картину небесних хорів у «Зерцалі богослов'я» (1618 р.) Кирила Транквіліона Ставровецького, можна зауважити деякі відмінності, зокрема зміну в послідовності розташування ангельських хорів та в семантиці назв, які Галіатовський доповнює поясненнями про перебування святих на всіх хорах. До розуміння раю наближає тема Благовіщення, яка стає початком спасіння людської душі. Цим образом Йоаникій Галіатовський пояснює незбагненну велич Богородиці. Порівняння благовіщенської проповіді з малярськими сюжетами виявляє характер інтерпретаційних відмінностей. Галіатовський не дотримується біблійної історії Благовіщення, що розповідає про появу Архангела Гавриїла Діви Марії, який сповістив їй про народження Христа. Натомість тлумачить цю подію в анагогічному (духовному сенсі), зображуючи рай і Пресвяту Діву в єдиному семантичному ключі. Візуальне мистецтво зображує мить Благовіщення відповідно до біблійного тексту – Пречисту Богородицю і Архангела в оточенні кількох малих Ангелів, який тримає квітку білої лілеї, що означає благу новину (на прикладі картини французького художника Філіпа де Шампеня «Благовіщення» (1644 р.). Цікаво, що інтерпретація Благовіщення в Йоаникія Галіатовського є близькою до теми Успіння. Про це свідчить картина «Успіння Пресвятої Богородиці» (1475 – 1476 рр.) італійського художника Франческо Боттічінні, на якій Пречиста Богородиця зображена поруч із ієрархічною структурою дев'яти Ангельських Хорів.

Ключові слова: образ Раю, Йоаникій Галіатовський, Благовіщення, Діва Марія, Ангельські Хори.

Liliia Bomko, PhD student, Lviv Ivan Franko National University (Ukraine)

Лілія Бомко, аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9799-9479>

Received: 22-04-2019

Advance Access Published: December, 2019